

İntihal | Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

| This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

KLASİK DÖNEM OSMANLI HUKUKUNDA ŞERİYYE MAHKEMELERİ

THE SHARIA COURTS IN THE CLASSICAL ERA OF THE OTTOMAN LAW

Dr. Abdülazim İbrahim*

ÖZ

İslam dinini kabul eden ve Müslümanlığı benimseyen Osmanlı Devleti şüphesiz İslam hukuk teşkilatlanmasından etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki adliye yapılanması İslam'ın ilk zamanlarında görülen adli yapının Selçuklu Abbasi gibi büyük devletlerin geliştirilmiş bir şeklinden türetilmiştir. Devletin adliye teşkilatlanması her ne kadar İslam hukukundan etkilenmiş olsa da bu devletleri birebir taklit etmemiştir. Bilakis bu devletlerin teşkilatlanmasını özümseyerek kendine has yeni bir yapılanma ortaya çıkarmıştır. Devletin kuruluşundan Tanzimat'a kadar geçen sürede ise hukuki uyumsuzlukların çoğu Şer'iyye Mahkemelerinde çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı hukuki teşkilatlanmasının ve Şer'iyye Mahkemeleri'nin en önemli kişisi ise kadı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadılar bireyler arasındaki sorunları ve davaları yasal hükümler çerçevesinde çözen kişilerdir. Yeterli eğitime ve fonksiyona sahip olan kadılar bizzat padişah tarafından atama yoluyla göreve başlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde fethe edilen topraklara İslamiyet'in ve devletin sembolü olarak kadılar gönderilmiştir. Bu bağlamda kadıların Osmanlı topraklarında hukuki ve toplumsal açıdan geniş misyona sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şer'iyye Mahkemeleri, Kadılık Kurumu, Adli Teşkilat, Klasik dönem.

* Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

0000-0002-7617-2429 azim_2006@hotmail.com

Bu eser Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which accepted the religion of Islam and embraced Islam, was undoubtedly influenced by the Islamic legal organization. The judicial structure in the Ottoman State was based on the form developed by great states such as the Seljukids and Abbasids, patterning after the judicial organization in the early times of Islam. Although the judicial organization of the state was affected by Islamic law, it did not imitate these states in every respect. On the contrary, internalising the organization in these states, the Ottomans created a distinctive new structure. All disputes in the field of law from the establishment of the state to the Tanzimat era were resolved in the Sharia Courts. As the most important figure at the Ottoman legal organization and the Sharia Courts, qadi (judge) is the one to settle the cases between individuals within the framework of legal provisions. With sufficient education and function, qadi was appointed by the sultan himself. In the Ottoman Empire, qadis were dispatched to the conquered lands as a symbol of Islam and the state. In this context, it may be said that qadis undertook a great legal and social mission in the Ottoman territories.

Keyword: Ottoman Empire, Sharia Courts, Judge's Institution, Judicial Service, Classical Period.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde adliye örgütlenmesi İslam'ın ilk dönemlerinde görülen adli yapının Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Memluk devletleri aracılığıyla geliştirilmiş bir şekliyle esinlenilerek oluşturulmuştur. Bu nedenle Osmanlı adli teşkilatı ve ismi geçen devletlerin yapılması arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Fakat böylesi bir durum Osmanlı teşkilatının diğer devletlerin bir kopyası olduğu veya birebir taklit edildiği manasına gelmemektedir. Bilakis Osmanlı'da kadınların sahip olduğu görev ve yetkiler, bağlı oldukları hukuki ilkeler, mahkemelerin işleyişi diğer İslam devletlerinde benimsenen kadı'l küdatlık, şurta, mezalim, hisbe gibi idari ve kazai müesseselerin yerine kurulan oluşumlarla kendine has yapısını ortaya koymaktadır.

Şer'iye Mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından Tanzimat'a kadar geçen sürede her türlü hukuki uyuşmazlığın çözüldüğü bir mercii olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar; İslam devlet geleneğinin bir gereği olarak Müslümanlığı benimseyen Osmanlı Devleti'nde de yargı teşkilatının temel kişisi konumundadır. İnsanlar arasında zuhur eden sorunları ve davaları yasal hükümler çerçevesinde çözen ataması bizzat hükümdar tarafından yapılan kişilerdir.

Çalışmamızda Osmanlı adli teşkilat sistemi içerisinde yer alan Şer'iye Mahkemeleri üzerinde durulmuş, Osmanlı'da yargı teşkilatının en temel kişisi olan kadılık kurumu, özellikleri, yetkileri, dereceleri, tayin usulleri, devlet yönetimi ile olan ilişkisi ve görevden azli gibi hususlara ayrıntısıyla değinilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ana metnin içinde ortaya konulan tüm değerlendirmelerden çıkan sonuçlara, dikkate değer ilkelere mümkün oldukça yer verilmeye çalışılmıştır.

I. KLASİK DÖNEM ŞER'İYE MAHKEMELERİ VE ADLİ TEŞKİLAT

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar geçen sürede ortaya çıkan hukuki uyuşmazlıkların büyük çoğunluğu Şer'iye mahkemelerinde çözüme kavuşturulmuştur.¹ Ayrıca kapitülasyonlar gereğince Osmanlı'da yabancı uyruklu kişiler arasında gelişen davalar Osmanlı yargı örgütü dışında kurulan konsolosluk mahkemeleri tarafında ele alınır. Yine zimmiler arasındaki aile ve miras davaları 1917 yılına kadar cemaat mahkemeleri adı verilen mahkemelerde kişilerin kendi ruhani temsilcileri vasıtasıyla karara bağlanmıştır.² Osmanlı'da İslam hukuk teorisi gereğince toplu hâkimli mahkemelerin olmasının yanı sıra uygulamada tek hâkimli mahkemeler bulunmuş ve mahkemelerde hâkim sıfatıyla kadınlar hüküm vermiştir. İslami usul ve kurallara göre yönetilen tüm ülkelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yargı kolunun temel kişisi olarak kadınlar görevlendirilmiştir.³

Osmanlı hukuki yapısı İslamiyet'in ilk dönemlerinde ortaya çıkan adli teşkilatlanmanın Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Memluk devletlerinin aracılığıyla geliştirilmiş şeklini yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin adli teşkilat yapısı ile söz konusu devletlerin

¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, Osmanlı Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı, Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı Özel Sayı, Ankara, 1999, s. 454.

² Nevin Ünal Özkorkut, Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2004, C. 53, S. 2, s. 84-90.

³ Halil Cin-Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, Konya, 2008, s. 144.

teşkilatlanması karşılaştırıldığında büyük benzerliklerin var olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Osmanlı adli teşkilat benzerliğinin adı geçen devletlerin birebir taklidi olduğu veya herhangi bir değişikliğe uğramadığı anlamı taşımamaktadır.⁴ Bilhassa kadıların görevleri, yetkileri, mahkeme işleyişi ve hukuki esasları farklılık göstermektedir. İslam devletlerindeki mezalim, şurta, hisbe, kadı'l küdatlık gibi kazai ve idari yapıların yerlerine oluşturulan kurumlar bakımından Osmanlı teşkilatının şahsına münhasır bir yapısının olduğunu söylemek mümkündür.⁵ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimata kadar geçen sürede her türlü hukuki sorunlar Şer'iyye Mahkemelerinde çözülmüştür. Şer'iyye mahkemelerinde genellikle bir kadı görev yapmaktaydı.⁶ Fakat mahkemenin bulunduğu yer büyük ise kadılara yardım edecek kişiler de bulunmaktaydı.⁷ Aynı zamanda kadıların bilgi birikimleri dolayısıyla yardım aldıkları müftülerin ve mahkemelerde yargılamayı gözlemleyen şuhud veya şuhud'ul-hal adı verilen görevlilerin adliye teşkilatı içinde yer alması kendine has bir zenginlik kazandırmıştır.⁸

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti İslamiyet'i benimsemiş ve hukuki yapılanmasını da İslam Hukuku üzerine temellendirmiş Müslüman bir devlettir. Bundan dolayı devletin en mühim organı olan yargı kolu kadılardan oluşmaktaydı. Ancak Şer'iyye Mahkemeleri ve kadılar haricinde yargı organı ve makamları da bulunmaktaydı.⁹

II. KADILIK KURUMU

Osmanlı Devleti bilindiği üzere yüzyıllar boyunca üç kıtaya hükmetmiş ve devletin temel dayanağını adalet üzerine inşa etmiştir. Devlete tabii olan tüm kurumlarda adalet ilkesi önemsenmiştir. Kadılık kurumu da bu ilkenin en açık örneğini teşkil etmektedir.¹⁰

A. TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Kadılar, bireyler arasında vuku bulan sorunları, yargı merciine taşınan davaları yasal hükümler doğrultusunda çözen ve hükümdar tarafından atanan kişilerdir. Mecelle'ye göre kadılar onur sahibi, adaletli, güvenilir ve kararının arkasında durabilen bir kişi olmalıdır.¹¹

Osmanlı adli teşkilatında kadılar doğrudan merkeze karşı sorumlu olmakta ve yargı organının en mühim kişisi sıfatını taşımaktaydı. Osmanlı'nın kurucusu Osman Gazi tarafından tayin edilen iki memurdan biri olan Kadı Dursun Fakih tarih kaynaklarında ilk kadı olarak geçmektedir. 1300 yılında Karacahisar'a egemenliğin göstergesi olarak atanmasıyla meşhurdur.¹² Bu bağlamda kadı kelimesinin ilk defa Osmanlı'nın kurucusu Osman Gazi döneminden beri kullanılmaya başlandığı söylenebilmektedir.¹³ Kadılık makamı Osmanlı'da devletin

⁴ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 82

⁵ Şeniz Anbarlı Boztaş- Konur Alp Demir "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, C. 6, S. 10, s. 81-82.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Basımevi), Ankara, 1965, s. 83.

⁷ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 83.

⁸ Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı'da Kadılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 83.

⁹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1989, s. 224.

¹⁰ Şeniz Anbarlı Boztaş- Konur Alp Demir, *Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme*, s. 72.

¹¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 380.

¹² Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 380.

¹³ Anıl, *Osmanlı'da Kadılık*, s. 80

temsilcisi ve yargı kuvvetinin sembolü kabul edilmiştir. Beylikler döneminden başlayarak¹⁴ fethedilen yerlere kadılar tayin edilerek Osmanlı egemenliğinin tamamlandığı gösterilmiştir. İslam devletlerinde şer'i-adli kurumlar adı geçtiğinde, kadı bu teşkilatta yegâne kişi olmuştur. Kadılar, buldukları kazalarda hükümdarın temsilcisi olarak, siyasi bir egemenlik sembolü oluyorlardı. Fatih Sultan Mehmet, yeni fethettiği beldelere, adeta egemenliğinin sembolü olarak, hemen kadı tayin ediyordu.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren şer'i kaza usulünü benimsediğine daha önce değinmiştik. O dönemde kadı yetiştirecek ve eğitecek herhangi bir kurum bulunmadığından ilk kadılar Anadolu, Mısır, Suriye, İran gibi farklı coğrafyalardan getirilmiştir.¹⁶ "I. Murat döneminde Molla Fahreddin Acemi'nin 130 akçe maaş ile padişah tarafından ilk kez göreve atanan kadı olduğu bilinmektedir". Osmanlı'da daha sonra fethedilen tüm idare merkezlerine kadılar yerleştirilmiş ve böylelikle adli teşkilat yapısı ortaya çıkmıştır. Genellikle tek kadının görev aldığı bu birimlere Şer'îye mahkemeleri ismi verilmiştir. Ancak mahkemelere belli bir makam binası tahsis edilmemiştir.¹⁷ Makam binalarının olmayışı yargılamanın yapılacağı belirli bir yerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Kadılar görevlerini bu dönemde kendilerinin de her an orada bulunduğu cami, mescid ve medrese gibi odalarda yürütmüşlerdir.¹⁸ Kadılar, medreselerde müderrisler ve devletin diğer memurlarıyla iç içe yetiştirildikleri için ilmiye sınıfına mensupturlar.¹⁹

Osmanlı'da devletin hiçbir memurunda aranmayan eğitim şartı ilmiye sınıfı ve bu sınıfa mensup kadılarda aranmıştır. Devlet içinde kadılık, ayrı bir meslek grubu olarak görülmüştür.²⁰ Osmanlı devlet teşkilatı içinde ilmiye sınıfı üç grupta görevlendirilmiştir. Bu grup içinde olan herkes belirli eğitim almış ve belirli görevlere getirilmiştir. Müderrisler eğitim ve öğretimle, müftüler fetva işleriyle kadılar ise yargı görevi ile uğraşmışlardır. Bu grup içerisinde bulunan Osmanlı kadıları ise gereken medrese eğitimini ve hukuk bilgisini kazanarak göreve başlamak zorundaydılar.²¹

İslam devletlerinin tümünde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yargı örgütünün temel taşı kadılar oluşturmaktadır.²² Osmanlılar devleti kurduktan hemen sonra yargı teşkilatını klasik modelde geliştirmeye başlamışlardır. Fethedilen topraklara İslamiyet'in ve devletin sembolü olarak kadı atamışlardır. Böylelikle fethedilen yerlerde kadılar çalışmaya başlamış ve Osmanlı egemenliği kanıtlanmıştır.²³ İslamiyet'te çok saygı değer bir yere ve öneme sahip olan kadıların Osmanlı'da öneminin artmasında ulemanın büyük önemi vardır.²⁴ Yargı örgütü zaman

¹⁴ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu, İrcica Yayınevi, İstanbul, 1994, C. 1, s. 168.

¹⁵ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 381.

¹⁶ Cın-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 224.

¹⁷ Fedâ Şamil Arık, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 1997, C. 8, S. 8, s. 14.

¹⁸ Cın-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 224.

¹⁹ Anıl, Osmanlı'da Kadılık, s. 58-59.

²⁰ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, s. 87.

²¹ İlber Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Kronik Kitap, Ankara, 2016, s. 12.

²² Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnehal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yayınevi, Ankara, 2002, s. 199.

²³ Üçok-Mumcu-Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 199

²⁴ Orhan Doğan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemelerinde Görev Yapan Yardımcı Adliye Çalışanları", Adalet Dergisi, 2019, C. 1-2, S. 62-63 s. 546

içerisinde hızlıca gelişmiş ve I. Beyazıt döneminde statüleri belirlenerek kazaskerlik makamının da gelişmesiyle keskin şekilde bürünmüştür.²⁵

Osmanlı idari teşkilatında bugünkü ilçelere denk olan kazalar yargı teşkilatının en küçük birimi sayılmaktaydı. Kazalar; bir kadının görevini ifa etmekle yükümlü olduğu yetkilerinin yürürlükte olduğu yerlere verilen isimdir.²⁶ İdari örgütün temel birimi olarak belirtilen kazalar günümüze kadar gelmiştir. Kadılar kazalarda görevli olduğu kadar bazen birtakım topluluklarla ve göçebe halkın yargı hizmeti ile ilgilenmek için de atanabilirlerdi. Bu bağlamda kadının kaza sınırları zamana ve duruma bağlı olarak değişiklik gösterebilse de bunlar istisnai durumlardan sayılmaktaydı.²⁷

Büyük merkezdeki kadıların görev alanları belli kaza bölgeleriyle sınırlandırılmıştır. Fakat büyük merkezlerde görev alan kadıların daha üstün görülmesi bu merkezlere atanacak kadıların da birtakım özellikleri taşıması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu özellikler yalnızca atama ile ilgilidir. Hüküm verme konusunda tüm kadıların eşitliği söz konusudur. ²⁸

B. KADI STAJYERLİĞİ

Bireyin, toplumun ve devletin özellikle yürütmenin yargıca müdahale etmemesi için kendisinin atama ve yükseltilmesinde, kimseye ihtiyacının bulunmadığına, bu göreve ehil olduğuna inanması gerekir. Bunun için de bilimsel ve davranışsal açıdan yargıçlığa layık olması şarttır. Bir göreve rüşvetle atanmak Osmanlı yargısında haram olarak nitelendirilmiştir.²⁹

Osmanlı medreselerinden mezun olan ve kadı adaylığını kazanmış kişiler hemen göreve atanamazlardı. Öncelikle “matlab, tarik veya ruzname ismi verilen³⁰ kazasker defterlerine isim yazdırarak sıra beklerlerdi”. Söz konusu bekleme döneminde kadılar bugünkü anlamıyla deyim yerindeyse staj yaparlardı. Adaylar en az beş kişilik ekiple önemli merkez mahkemelere stajyer olarak gönderilirlerdi.³¹ Mevleviyet kadıları adı verilen kıdemli eyalet kadılarının yanında üç veya beş yıl kadar çalıştıktan sonra İstanbul’a gelirler ve asistan olarak bir yıl görev yaptıktan sonra kaza kadılıklarından birine görevlendirilirlerdi.³²

Kadı olabilmek için muhakkak belirli düzeyde medrese eğitimi almış olmak gerekmektedir. Osmanlı medreselerinin sistematik şekilde kurum şekline dönüşmesi Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde mümkün olmuştur. Medrese tahsilinde hariç ve dâhil olmak üzere iki aşamalı eğitim söz konusuydu.³³ Çoğunlukla taşrada bulunan bu medreseleri tamamlayan öğrenciler belirli staj dönemi ve sınavdan sonra naip olabilirlerdi.³⁴

²⁵ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, s. 87.

²⁶ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 389.

²⁷ Feda Şamil Arık, Osmanlılarda Kadılık Müessesesi, s. 28-39.

²⁸ Üçok-Mumcu-Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 199.

²⁹ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 382.

³⁰ Medrese eğitimi tamamlayarak mezun olan kişi adaylık hakkını kazanarak ilgili kazaskerin defterine ismini yazdırır ve sıra beklemeye başlar. Kaza yargıçlarının atama, yükselme ve görevden alınması hakkında tutulan deftere ruzname ya da akdiye defteri ismi verilirdi. Bahsi geçen defteri kazasker padişah huzurunda okur ve onay alır. Daha sonra bu deftere tarif defteri ismi verilmiştir.

³¹ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 145.

³² Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı, s. 13.

³³ Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 229.

³⁴ Arık, Osmanlılarda Kadılık Müessesesi, s. 144.

Eğitimlerini devam ettirmek isteyen kişiler Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulan Musile-i Sahn ve Sahn Seman Medreselerine gidip başarılı olurlarsa icazet alarak mülazım olabiliyorlardı. Mülazımlar ise kaza kadılığı yapmaya hak kazanırlar ve eğitimine devam etmek isteyen öğrenciler Altmışlı³⁵ ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında kurulan yüksek medreseleri tamamlayarak en son basamak olan Dar'ül Hadisten mezun olurlardı. Böylece müderrislik veya yüksek derece hâkimlik görevlerine atamaları gerçekleşirdi.³⁶

C. KADILARIN YETKİLERİ, DERECELERİ VE TAYİN USULLERİ

Bilindiği üzere Osmanlı idari taksimatı ilk önce “eyaletlere, eyaletler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler ise köylere ayrılmaktaydı”.³⁷ Nahiyeye ve köy dışındaki yerleşim yerleri yargı merkeziydi ve her yargı merkezinde birer kadı bulunması zorunluydu.³⁸ Osmanlı adliye teşkilatında kadılar buldukları yerin hâkimi olmakla kalmamış aynı zamanda belediye başkanı, emniyet amiri, bazı zamanlar mülki amir bazen de halka hizmet eden sosyal güvenlik makamı olmuşlardır. Kadılar kaza veya sancaklara atandıklarında bu bölge dâhilinde bulunan kasaba, nahiyeye ve köylerde yargı vazifesini ifa etmek zorundaydılar. Bu kadar geniş bir yelpaze içinde kadılar görevlerini etkin şekilde yerine getiremeyecekleri için kendilerine yardımcı seçmişlerdir. Genellikle küçük birimlere yani nahiyelere kendilerinin yerini alabilecek naip³⁹ tayin etmişlerdir.⁴⁰

Yargı görevi kadıların en önemli görevlerinin başında gelmektedir. Bu görevi yerine getirirken sadece şer'i davalara bakmakla kalmamış aynı zamanda örfi davalara bakmakla da yükümlü olmuşlardır.⁴¹ Osmanlı belgelerinde kadıların hükümlerini şeri ve kanun çerçevesine uygun olarak vermeleri gerektiğinden bahsettiği için kadıların şeri ve örfi hukukta yetkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Osmanlı'da tüm ceza ve hukuk davaları kadıların yetki ve sorumluluğu altında bulunmaktaydı.⁴² Bunun yanı sıra zaman zaman Osmanlı mahkemelerinin bazı ceza ve hukuk davalarını yürütmekten alıkonulduğu görüldüğü gibi bazı kadılıklar belli davalarda ihtisas mahkemesi⁴³ özelliği taşımışlardır.⁴⁴ Miras davalarının bir kısmında yetki, mahalli mahkemelere değil Divan-ı Hümayuna verilmiştir.⁴⁵ Müstemelerin davalarına ise imtiyaza sahip oldukları için kendi konsolosluk mahkemeleri bakmaktaydı. Divan-ı Hümayun aynı zamanda gayrimüslim din adamlarının ceza davalarına bakmakla yetkili kılınmıştır.

³⁵ Müderrisin günlüğü 60 akçe olduğu için bu ismi almıştır.

³⁶ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 145.

³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 132.

³⁸ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 228.

³⁹ Osmanlı Devleti'nde kadı sınıfına mensup olan ancak kadının yanında yardımcı olarak görev alan kişiye naib denirdi. Naip vekil anlamına gelmektedir. Kadıların merkezi hükümet tarafından belirlenen sayıda belli iş ve süre zarfında görevlendirilen yardımcıya naib demektedir.

⁴⁰ Kemal Kaya, “Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 2007, C. 26, S. 41, s. 101-112.

⁴¹ Halil İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 75

⁴² Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 391.

⁴³ Osmanlı'da ihtisas mahkemeleri de vardır; mesela Eyüp Mahkemesi, su hukuku konusunda ihtisas kazanmış olduğu gibi, bazı miras davalarında da yerel mahkeme yerine divan-ı hümayun yetkili kılınmıştır.

⁴⁴ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 147

⁴⁵ Terekesi Beytülmal'a kalan kimselerden 3000 akçeden fazla alacak iddia edildiğinde davanın mahallinde değil, İstanbul'da görüleceğine dair kanun, mahalli mahkemelerin yetkilerinin belirli davalarda kaldırıldığından örneklerinden biridir.

Bunların dışındaki gayrimüslim ceza davaları Şer'iyeye mahkemelerinin yetkisi altındaydı. Gayrimüslimlerin kendi içlerindeki hukuk davaları ise cemaat mahkemelerinin sorumluluğuna verilmiştir.⁴⁶ İslam hukukunda hukukun uygulanacağı esas prensip mülkiyet olmakla, yani İslam devletinde yaşayan herkese bu hukukun şer'iyeye mahkemeleri tarafından uygulanması gerekli olmakla birlikte zımnilere tanınan din ve vicdan hürriyetinin gereği olarak hukuki uyuşmazlıkların çözümü genelde onlara bırakılmıştır.⁴⁷ Fakat zaman içinde onlara tanınan bu hukuki ve adli otonominin sınırları değişmiştir. Kadıların görev alanlarıyla ilgili hukuki düzenlemeler yargının zaman, mekân ve sair hususları ile tahsis edilmesi imkânına bağlı olarak doğmaktadır. Söz konusu tahsis imkânı ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi bir bölgede belli bir mezhebin sürdürülmesi ya da kadının belli davaları incelemesine müsaade edilmesi gibi düzenlemeleri de mümkün kılmıştır.⁴⁸

Osmanlı'da örfi davalara incelemekle yetkili olan özel bir mahkeme hiçbir dönemde mevcut değildi. Söz konusu uygulama eski İslam ülkelerinin hukuki geleneği ile örtüşmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde örfi hukuk hükümleri fermanlar ve hepsinin bir arada toplanmasıyla oluşturulan kanunnameler kadıların düzenli bir şekilde gönderilerek uygulamaları istenmiştir.⁴⁹

Osmanlı mahkeme kararlarına bakıldığında, Osmanlı kadısının hem hukuk hem de ceza davalarına baktığı görülmektedir. Ceza davalarında, kamu hakları söz konusu olup, takibi şikâyete bağlı olmayan suçlarda, ehl-i örf meseleye müdahale etmekte ve sanıkları mahkemeye getirmektedir.⁵⁰ Osmanlı'da ceza ve hukuk mahkemeleri ayrımı söz konusu olmadığından, bir yargı bölgesinde yetkili olan kadı, oranın hukuk davalarına ve ceza davalarına da bakmaktadır.⁵¹ Osmanlı kadısı, özel hukukla olduğu kadar, ceza hukukuyla ilgili davalarda da kadılık yapmıştır. Maruz defterleri incelendiğinde, kadıların ceza davalarına da baktıkları ve eski hukuka uygun cezalar verdikleri görülmektedir.⁵² Kadıların genellikle ceza davalarında sınırlı bir göreve sahip olduğunu ya da cezai yargının görev alanları dışında bulunduğunu söylemek, Osmanlı Devleti bakımından gerçeği yansıtmaz.⁵³ Ama uygulamada, bazen de kadı, yargılayacağı kişi nedeniyle, ceza davasından korkmakta, kaçınmakta ve dosyayı Padişah Divanına göndermektedir.⁵⁴

⁴⁶ Abdülazim İbrahim, "Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Tebaasının Hukuki Durumu", Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2022, C. 5, S. 1, s. 72-74.

⁴⁷ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 86.

⁴⁸ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 281-283.

⁴⁹ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 86.

⁵⁰ İbrahim Durhan, (2008), "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2008, C. 12, S. 3-4, s. 73.

⁵¹ Abdülaziz Bayındır, İslam Muhakeme Hukuku, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, 1986, s. 137.

⁵² Bayındır, İslam Muhakeme Hukuku, s. 19.

⁵³ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 391.

⁵⁴ İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, s. 392.

Kadınların görev alanları içinde en önemlisi hâkim sıfatıyla yerine getirdikleri yargı görevidir. Kadınlar hâkimlik görevini atandıkları bölge sınırları içerisinde görev süresince yürütmek zorundaydılar.⁵⁵ Görev alanı ve sınırları dışında vermiş oldukları hüküm ise geçersiz sayılırdı.⁵⁶

Ceza davalarında kadınlarla ehl-i örf arasında iş birliği yapıldığı görülmektedir. Kişi hakları ihlalinin söz konusu olduğu takibi şikayete bağlı olarak gerçekleşen suçlarda mağdurun bizzat veya yakınları tarafından şikayetçi oldukları, takibi şikayete bağlı olmayan kamu hakkı ihlali olan suçlarda ise mağdurun yanı sıra kamu düzeninden sorumlu ehl-i örfün doğrudan davaya müdahale ettiği ve sanıkları mahkemelere getirdikleri görülmektedir.⁵⁷ Osmanlı siphahilerinin bazı zamanlarda suçluları hakim kararına gerek duymadan cezalandırdığı veya para karşılığında salıverdiğine rastlanılmaktadır. Bu nedenle hâkim kararı olmadan işlem yapmanın önüne geçilmesi için kanunnamelerde ve adalet namelerinde titizlikle çalışmalar yapılmıştır. Ne var ki Osmanlı Devleti hukukunda uzun yıllar boyunca kadınların keyfi ceza verme arzularıyla sürekli mücadele edildiği⁵⁸ görülmektedir. Adalet namelerinde sıkça bu konu üzerinde durulduğundan ehli örfün fırsatını bulduğunda birçok ihlale mahal verdiği anlaşılmaktadır.⁵⁹ Kadınların yetki alanı içinde olduğu halde bazı davalara bakmaktan kaçındığı gözlenmiştir. Böyle durumlarda davanın daha iyi yürütülebilmesi için Divan-ı Hümayun'a devredilmiştir.⁶⁰ Özellikle bölgede büyük nüfuzla sahip kimselerden veya güçlü kamu görevlilerinden şikâyetçi olduğunda bu yola başvurmak daha adil bulunmuştur.⁶¹

Hukuki anlaşmazlıkların tümünde taraflar bizzat mahkemeye gelip haklarını arayabildiği gibi vekiller vasıtasıyla davaları takip etme olanağına da sahipti.⁶² Batılı devletlerin hukukunda kadılık ile benze görevler üstlenen ve profesyonel yeri olan avukatlık kurumu Osmanlı hukukunda bulunmasa bile vekiller geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Özellikle bir tarafında kadınların bulunduğu davalarda yakınlarından birinin vekili olarak onun yerine davayı takip ettiğine sıkça rastlanılmaktadır. Fakat taraflar davayı ister bizzat takip etsin ister vekilleri vasıtasıyla kadıya başvursun kendi bölgelerinde yetkili olan kadıya başvuru yapmak zorundaydı.⁶³

Kadınlar yalnızca yargı işiyle uğraşmamışlardır. Yetkili oldukları idari birimde bilhassa küçük bölgelerde yürütme ile ilgili birçok görevi ifa etmişlerdir. Ayrıca doğrudan devletin muhatabı olduğu idareci konumunda da bulunmuşlardır.⁶⁴ “Miras taksimi yapmak, vasiyetleri yerine getirmek, nikâh kıymak, gaip ve yetimlerin mallarının idaresini temin etmek, vekil ve vasi tayini ve azli, küçükleri evlendirmek gibi vazifeleri yerine getirmişlerdir”.⁶⁵ Ayrıca buldukları birimlerde

⁵⁵ Kendi kazası dışındaki belirli bir ihtilafı halletmek için padişah tarafından yetki verilen hâkime “müvella” denir. Bir müvella ancak görevli kılındığı davaları dinleyebilir.

⁵⁶ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 85.

⁵⁷ Ümera veya ehl-i örf denilen yöneticilerin adli açıdan görevleri, sanığın ihzarı ve kararın infazının sağlanmasıdır.

⁵⁸ Davut Dursun, Yönetim- Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devleti’nde Siyaset ve Din, İşaret Yayınları, İstanbul 1989, s. 264.

⁵⁹ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 87.

⁶⁰ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 392.

⁶¹ Yusuf Halaçoğlu, XIV, XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, Ankara, s. 9.

⁶² Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 87.

⁶³ Kaya, “Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”, s. 103-104.

⁶⁴ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 88.

⁶⁵ Halil Cin- Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 271.

özellikle küçük yerlerde bazı idari görevleri de üstlenmişlerdir.⁶⁶ Kadılar günümüzde belediyelerin yetki alanında olan birtakım görevleri üstlenen mahalli yöneticiler olmuşlardır. Örneğin; pazarlarda satılan malların fiyatlarını, niteliklerini denetlemişler ve satılan ürünlere narh koymuşlardır.⁶⁷ Keza kadılar bölgelerindeki vergilerin kanunnamelere uygun toplanılmasını denetleyen, imam hatip, vaiz gibi görevlileri atayan, vakıfların şartlarına uygun yönetilmesini sağlayan, para ayarlarının kalpazanlarca bozulmaması için tedbirler alan, has ve tımarları kontrol eden birer kamu görevlisi de olmuştur. Osmanlı ordusu sefere çıktığında ihtiyacı olan teçhizatları temin etmek gibi lojistik hizmetleri de kadılar yerine getirmektedir.⁶⁸

Tüm bu görevlerinin yanı sıra köleleri azat etmek, nikâh akitleri, vekâlet, terekenin taksimi, alımı ve satımı, vakıfların kurulması, boşanmaların tescillenmesi gibi hizmetler de eklense Osmanlı kadılarının çok yönlü olduğu askeri, idari, mülki, kazai her türlü görevi üstlendiği görülmektedir.⁶⁹ Kadıların tüm hukuk işlerini takip etmek ve merkezden gelen talimatları uygulamak gibi görevleri de bulunmaktadır.⁷⁰

Kadıların görevlerinden yola çıkarak yürütme yargı işlerinin bu makamda birleştiği görülmektedir.⁷¹ Fakat söz konusu birleşme tarihin önceki dönemlerinde görüldüğü gibi yürütme işlevini üstlenen kişilerde değil yargı işlevini üstlenen kişilerin elinde bulunmaktadır. Bu durum hukuk devletinin gerçekleşmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Kadıların çok yönlü fonksiyonu Tanzimat'a kadar devam etse de bu dönemden sonra idari görevleri yapmak için vali, kaymakam ve sair idareciler tayin edilmiştir.⁷²

Osmanlı hukukunda kadılığa atama işleminin dört şartı vardır: Tayin eden makam, tayin edeceği kadıyı tanımalıdır; atanan kadı, ehil olmalı, tayin eden makam da adayın ehil olduğunu bilmelidir; kadının atama emrinde, atamanın ne olduğu, içeriği açıkça yazılmalıdır;⁷³ atanan hâkim atama emrine, açıkça yazılmalıdır. Osmanlı hukukunda yargı yetkisi verilmeyenin hüküm vermesi ve atamaya yetkisi olmayanın ataması mümkün değildir. Osmanlı'nın kurulduğu dönemden Fatih Sultan Mehmet'e kadar, kadı atanması, ilgilinin dilekçesi, kazaskerin önerisi, Divan-ı Hümayun'un onayı, sadrazamın "uygundur" şeklindeki yazısı, Padişahın emri ve belgelerin kazaskerlik dairesine işlem için iade edilmesi gerekmektedir.⁷⁴

"Kadı ve müderris atamalarına Divan-ı Hümayun'da karar verilir padişaha sunulur ve kazasker tarafından adaylara görev süresini ve ücretini belirten tayin buyrulduzu yazılırdı".⁷⁵ Osmanlı Devleti'nde kadı padişah tarafında tayin edilirdi ve kendisine yazılı belge verilirdi.⁷⁶ Kadı atamalarının ilk aşaması, 14. ve 15. asırda Divan-ı Hümayun toplantıları sırasında

⁶⁶ Kaya, "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", s. 103-104.

⁶⁷ Cin-Akyılmaz, s. 148.

⁶⁸ Kaya, "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", s. 106.

⁶⁹ Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, s. 28.

⁷⁰ Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 229.

⁷¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1975, C. 30, s. 122.

⁷² Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 89.

⁷³ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 385.

⁷⁴ İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, s. 49.

⁷⁵ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı" s. 264.

⁷⁶ Ortaylı, "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", s. 120.

Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin arzı ve padişahın onay vermesiyle gerçekleşirdi. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren, özellikle divan toplantılarına vezir-i azamın başkanlık etmeye başlamasıyla birlikte, kadı, kazaskerlerin önerisi ile vezir-i azam tarafından atanmıştır. İlerleyen dönemde bu yöntem değiştirilerek kazaskerinin yeri Şeyhülislama bırakılmıştır. Kazasker buyrulduysa göndermek yerine sadrazam buyrulduysa gönderilmiştir.⁷⁷ Yani kadıların tayin edilmesi padişah beratı ile gerçekleşmiştir.⁷⁸ “Öncesinde ise 1574 yılına kadar kazaskerler Divan-ı Hümayun toplantılarında adayları belirleyip vezir-i azama sunmuşlar” ve onun onayından geçtikten sonra padişah beratı ile atama gerçekleşmiştir. 1574 yılından sonra ise eyaletlere atanacak olan kadıların belirleme görevi şeyhülislama geçmiştir.⁷⁹ Valiler ve beylerbeyi, kadı atamalarını yapamayıp ve görevden de alamazlardı. Osmanlı’da da kadı, yargı işlevini sultanın vekili olarak yapar.⁸⁰

Derecelerine göre, kadıların atanmaları da farklı biçimlerde olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi başlangıçta atama yetkisi kazaskerlere ait iken, sonradan yüksek rütbeli müderrislerle kadılar şeyhülislam tarafından, kaza kadıların ile küçük rütbeli müderrisler kazaskerler tarafından atanmıştır. Her iki atama şeklinde de vezir-i azamın atanacak adayları uygun bulması ve padişahın onayından geçmesi gerekmektedir. En düşük dereceli kadı adaylarının ataması formaliteden bile olsa padişah onayı ile gerçekleşmek zorundadır.⁸¹

Kadılar kendilerine naiplik edecek kişileri seçer ve onlara belge verirlerdi. Naip belgelerini ise kazasker onaylardı. Kadı ve naip atanmalarının her ikisinde de, resmi olarak atanma ücreti ödenmesi zorunluydu. İlk dönemlerde uzun süreli göreve getirilen kadılar birtakım nedenlerden dolayı giderek kısa bir zaman için görev yerlerine gönderilmeye başlanmıştır.⁸² 17. Yüzyıl ve onu takip eden zamanlarda kaza kadıların 20 ay büyük kadıların bir yıl için göreve atandılar. Bu da türlü aksamalara neden oldu.⁸³ Görevi biten kadıların muhakkak İstanbul’a icabet edip, orada oturmak ve haftada bir gün kazaskerine görünmek zorunda kalırdı. Kadıların yeniden atanması ve bir yıl içinde olanaklar dahilinde masrafları karşılama konusu ne yazık ki pek çok kadıyı rüşvetçiliğe itmiş ve bu hastalık yargı örgütünü gitgide yozlaştırmıştır.⁸⁴

“Osmanlı’da kadılığın mansıp ve paye olmak üzere iki bölümden oluştuğu görülmektedir“. Bir makam fiilen kullanılır ve o makamda görev yapılırsa mansıp; fiilen görev yapılmadan önce ünvan kullanılırsa paye ismini almaktaydı. Bu neden paye ve mansıptan kadıların derecelerinin belirlendiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde kadıların dereceleri iki büyük gruba ayrılarak belirlenmekteydi. Birincisi mevleviyet adı verilen büyük kadınlardır.⁸⁵ Büyük ve önemli eyaletlere, vilayetlere ve bazı mühim sancaklara mevleviyet rütbesine sahip olan kadıların ataması yapılmaktaydı. Kadılığın ikinci derecesine ise kaza

⁷⁷ İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, s. 267.

⁷⁸ Ortaylı, Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi, s. 124.

⁷⁹ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 145.

⁸⁰ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 387.

⁸¹ Üçok-Mumcu-Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 201.

⁸² Ahmet Yüksel, “Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18. Ve 20. Yüzyıllar), Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, 2014, C. 16, S. 1, s. 39.

⁸³ Ortaylı, Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi, s. 126.

⁸⁴ Osmanlı tarih yazarları, kadıların rüşvet ve yolsuzluklarını acıyla belirtmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti’nde Rüşvet, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985.

⁸⁵ Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Sistemi, s. 231.

kadılıkları ismi verilmektedir. Söz konusu kadılıklar da kendi arasında derecelere ayrılmaktadır. En yüksek derecesine sitte veya 150 akçeli⁸⁶ kadılık denmektedir.⁸⁷ Bunların dışında Osmanlı topraklarının güvenliğini temin etmek için seyyar kadılar; birtakım mühim dava ve şikâyetleri dinlemek için merkezden görevlendirilen nehayif müfettişleri de mevcuttur.⁸⁸

Daha öncede büyük kadılıklar olarak bahsedilen mevleviyet kadılıkları da kendi içinde derecelere ayrılmıştır.⁸⁹ Hiyerarşik bir biçimde ele alınacak olursa piramidin en üstünde İstanbul Kadısı yer almaktadır. “Bir altında Haremeyn Mevleviyeti denilen Mekke ve Medine kadılıkları bulunmaktadır. Üçüncü basamakta Bilad-ı Hamse Mevleviyeti denilen Edirne, Bursa, Şam, Mısır ve Filibe kadılıkları daha sonra ise Mahreç Mevleviyetleri ve Devriye Mevleviyeti yer almaktadır”.⁹⁰

D. KADILIK SÜRESİ

Osmanlı Devleti’nde, ilk başlarda kadının görev süresi sınırlanmamıştır. Fakat 17. yüzyılın sonlarında, düzenli görev süresi bir yıl olarak belirlenmiştir. Bunun nedeni ise kadıların yerel halk ile yakınlık kurmaması, yeterli kadro olmaması, kadılık yapmadıkları zaman eğitime yönelmeleri olarak gösterilmiştir. Kadıların ilmi açıdan kendilerini yetiştirmeleri gerekse de İstanbul’dan uzakta yoğun iş temposu içinde buna vakit ayıramayacakları da düşünülmüştür. Görevi biten kadılar, daha öncede değinildiği üzere “İstanbul’a gelerek, orada oturmak ve haftada en az bir kere kazasker divanına devam etmek zorunda bırakılmaktaydı”.⁹¹ Bu esnada mali açıdan zorluk çekmemeleri için de çeşitli vakıflar tarafından desteklenmişlerdir. Ancak görev süresindeki sınırlılık ciddi problemlere sebebiyet vermiş ve yargı sistemini yozlaştırmıştır.⁹²

Bazı kadılar görev sürelerini güvence altına almak amacıyla kanunsuz harcamalara ve rüşvete başvurmuştur. Geleceğini garantileme gayesiyle ve kısa zamanda daha çok para kazanmak için her türlü yolsuzluğa başvurmuşlardır.⁹³ Mevleviyetlerin görev süresi zaman içerisinde daha da kısalmış 16. Yüzyıldan itibaren üç yıl, daha sonra iki yıl; 17. Yüzyıldan sonra bir yıla kadar düşürülmüştür.⁹⁴ Küçük kadılıkların görev süresi ise, ilk başta iki seneye, zaman ilerledikçe yirmi aya kadar düşürülmüştür.⁹⁵ Kadıların görevde kaldığı süre dönemlere göre on sekiz aydan üç seneye kadar değiştirilmiştir. Görev süresini tamamlayan kadılar yeni vazife

⁸⁶ Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 406.

⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, s. 94.

⁸⁸ Ekrem Buğra Ekinci, “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2001, S. 1, s. 62.

⁸⁹ İstanbul kadısı, bazı özel durumlarda Divan-ı Humayun’ a katılma hakkı vardır. Padişah sefere çıktığında Kazasker ile birlikte gider, Divan-ı Humayun’a bazen kazasker yerine İstanbul kadısı iştirak ederdi. 1854 yılına kadar İstanbul Belediye Başkanlığını da İstanbul Kadısı yürütürdü. İstanbul kadısı 1836 yılından itibaren davalara Bab-i Meşihattaki odasında bakmış, 1908 sonrasında ise bugünkü gibi İl Kadılığı olmuştur.

⁹⁰ Cin-Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 146.

⁹¹ Fakat söz konusu uygulamanın kadıların görevde olmadığı zamanlarda tedris faaliyetine yönlendirdiğini veya kadıların tanınmadığı yerlerde insanlara karşı tarafsız kalmasını sağladığı şüphelidir. Bilakis özü arkası bilinmeyen uzun sürece işsiz kalmaları onları görevde suiistimale itmiştir. 17. Yüzyıl başlarında bir kadının görev süresini tamamlamasını bekleyen neredeyse on kadı adayı bulunması kadrosuzluğun boyutlarını ortaya koymaktadır. Bkz. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 84.

⁹² Hamiyet Sezer Feyizoğlu- Selda Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık- Naiplik Kurumu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, C. 24, S. 38, s. 32.

⁹³ Cin-Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 146.

⁹⁴ Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 387.

⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, s. 94-95.

üstlenmek ve bir üst dereceye yükselmek için sıra beklemişlerdir. Osmanlı'da mühim bir yere sahip olan Mısır kadısı bir yıl süresince atanır ve bu ülkenin diğer kadılarını kendi tayin ederdi.⁹⁶

Genellikle derin kişiliğe sahip olan hukukçular kadı seçildiğinden, onların kendilerini yenilemelerine fırsat tanımak için yargı süreleri bir yıl ile sınırlandırılmıştır. Kadılık görev süresinin kısa oluşu her dönemde eleştirilere neden olmuştur. Bekleme döneminde kendilerini geliştirmesi gereken kadılar tam aksi tutuma girişmiş eğitime yönelemedikleri gibi tarafsız da kalamamışlardır. İşsizlik korkusu kadıları usulsüz işler yapmaya sevk etmiştir. 17. Yüzyıl başlarında yaklaşık olarak on yargıcın sadece bir yargıcın görev süresinin dolmasını beklediğine dahi rastlanmaktadır.⁹⁷

Bu bağlamda kısa vadeli değişimler, Osmanlı yargı sistemindeki bozulmaların başlıca nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Tanzimat döneminin büyük hukukçusu, Ahmet Cevdet Paşa, sınırlı süreli kadı atamalarının sakıncalı bir yöntem olduğunu belirtmiş, Divan-ı Ahkam-I Adliye Nizamnamesi ile yargıçların belirli bir süre içinde azledilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.⁹⁸ Mısır'da da kadıların süresinin bir veya iki yıl olması hata yapmalarına sebep olmuştur. Kazasker Efendi, bazen bu hataları düzeltmemiş, hatta zaman zaman rüşvet söylenişinin çıkmasına neden olmuştur.⁹⁹

E. KADILIKTA ARANAN ŞARTLAR

Osmanlı topraklarında hak ve adalet prensipleri, kadıların ehliyeti ve vasıflarıyla doğru orantılı yerleşmiş ve uygulanmıştır. Bu sebeple kadılık görevine getirilecek bir şahısta bazı vasıflar ve şartların bulunması istenmiştir.¹⁰⁰ Kadıların tam ehliyetli yani baliğ akıl sağlığı tam ve hür olması şartı aranmıştır. Belli olgunluğa erişmemiş küçükler, yaşlı ihtiyarlar, görme yetisini kaybetmiş kimseler, dilsiz ve sağır kadı olamamışlardır. Ayrıca kadıların Müslüman olması şarttır. Fakat Osmanlı hukukçuları zımninin zımnine kadılık yapmasını caiz görmüşlerdir. Nizamî mahkemelerindeki zımnî üyelerin meşruiyeti buna dayanmaktadır. Had ve kısas cezalarının verilmesi gereken davalar dışında kadının erkek veya kadın olması caizdir. Uygulamada ise kadın hakimeye rastlanmamıştır.¹⁰¹ Kadılarda aranan şartlarda bazı İslam hukukçuları fikir birliğine sahip olsa da bir kısmının da eleştiriler geliştirdiği görülmektedir. Kadının Müslüman olması gerektiği, baliğlik ve hürlik şartlarının aranmasında ittifak sağlanmıştır. Kimi İslam hukukçularıyla kadılarda muhakkak erkek olma şartının aranması gerektiği üzerinde durmuşlardır.¹⁰²

Bununla birlikte kadıların uygun hüküm verebilen, şahsiyet sahibi, anlayışı kuvvetli, sağlam iradeli, dürüst, güvenilir, hukuki meselelere ve yargılama usulüne adapte ve sorumluluğundaki

⁹⁶ Ortaylı, Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi, s. 120.

⁹⁷ Nevîn Ünal Özkorkut, "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2007, C. 57, S. 2, s. 234.

⁹⁸ Musa Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 19.

⁹⁹ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 388.

¹⁰⁰ Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 232.

¹⁰¹ İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010, s. 101.

¹⁰² Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 144.

hukuki davalara şer'i kaidelere göre karar verebilecek yeterlilikte olmaları da gerekir.¹⁰³ Bu son vasha her zaman riayet edildiği söylemek mümkün değildir.¹⁰⁴

F. KADI'NIN DEVLET YÖNETİMİ İLE İLİŞKİSİ

Kadılar devlet idaresi ve siyasi mevzularda karar verme görevine haiz değildirler. Devletin siyasi ve idari işlerine karışamazlar, bu konuları ilgili mülki amirlere bırakırlar. Kadı, ganimetleri paylaştıramaz, bütçenin mallarını harcayamaz, verilen cezaları infaz edemez, ordunun işlerine ve düzenine karışamaz, isyan edenleri öldüremez, devlet topraklarını paylaştıramaz, devletin madenlerini dağıtamaz; bütün bunları ancak padişahın müsaadesi ile yapabilir. Kadı siyaset ile uğraşmaz; infaz yetkisinin bulunmadığı sözünü yürütmeye erkinde geçiremeyecek durumda olan kadıların kamu siyaseti ile alakalı mevzuları karara bağlamaları doğru olmaz. Buna karşın, hükümdar dahi, bağımsız yargı yerinde, eşit şartlarda yargılanır.¹⁰⁵ Kısaca, Osmanlı Devleti'nde günümüzde olduğu gibi yargı ve siyaset ayrı alanlar olarak belirlenmiş siyaset yargının dışında bırakılmıştır.¹⁰⁶

Kadı örfi davalara bakmakla yükümlüdür ve Osmanlı'da örfi davalara bakan farklı bir yargıç bulunmamaktadır. Fakat kadının yargı alanı dışında verilen yetki çerçevesinde görevleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda kadı yürütmenin işine müdahalede bulunabilme yetkisine sahiptir.¹⁰⁷ Osmanlı İmparatorluğu çok geniş bir coğrafyaya hükmettiğinden, barışı, düzeni ve adaleti sağlamak gerektiğinde hapis, idam gibi ağır cezaları uygulama politikası, "şayet devlet maliyesi zayıflamışsa para cezaları, donanmada kürekçiye ihtiyaç duyulmaktaysa kürek cezaları ağırlık kazanmaktaydı".¹⁰⁸

"Osmanlı Devleti'nde kadı özlük işleri açısından kazaskere bağlıdır ancak mahalli yöneticiye bağlı değildir". Bu bağlılık ilişkisi Osmanlı idaresinin tipik özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı yönetiminin, askeri gücü elinde bulunduran yöneticilere karşı fazla duyarlı aynı zamanda kuşkulu oldukları da bilinmektedir. Belki de bu sebepten dolayı, yöneticilere iletilen her emir, kadılara da duyurulmuştur. 16. Yüzyıl sonları ile 17. Yüzyıl başlarında devlet, ehl-i örfün yetkilerini de kadılara vermiştir.¹⁰⁹ 16. Yüzyıldan itibaren Celali İsyanlarının toplumsal düzeni bozmasından dolayı, ehl-i örf daha çok vergi salmaya çalışmıştır. Yapılan şikâyetlerin Divan-ı Hümayun'a ulaşmasıyla merkezi otorite kadıların yetkilerini arttırarak bunun önüne geçmeyi amaçlamıştır. Bu nedenlerden dolayı kadıların Divan-ı Hümayun'a isteklerini belirten "arz"lar gönderirdi. Kadılar bazen Divan-ı Hümayun'a gönderdikleri kararlarında sancak beyi veya subaşının kendilerine çok fazla müdahale ettiklerinden bahsederek bunun önüne geçilmesini istemişlerdir.¹¹⁰ Bu duruma benzer şekilde ehl-i örfün bazı zamanlar halka

¹⁰³ İslam hukukçuları hâkimin gerçek anlamda adalet dağıtabilmesi için uyması gereken ahlaki kuralları büyük titizlikle tespit etmişlerdir.

¹⁰⁴ Cın-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 233.

¹⁰⁵ İslam hukukuna göre, kadının görev yapmasına, adaleti uygulamasına kimse engel olamaz, müdahale edemez. İlk dönem uygulamasında, Halifeler dâhil, kimse kadıya görevi nedeniyle baskı yapmamıştır.

¹⁰⁶ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 396.

¹⁰⁷ Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, s. 103.

¹⁰⁸ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 396.

¹⁰⁹ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 397.

¹¹⁰ Şeniz Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 163.

zulüm ettiğine rastlandığından Osmanlı idaresinin, işkencelerin ve usulsüzlüklerin önüne geçmek için emirler, adaletnameler gönderdiği olmuştur.¹¹¹

Bunların yanı sıra kadı, merkezi teşkilatın gönderdiği yönetici ile uyum sağlamaya çalışmıştır.¹¹² Osmanlı idare fikriyatının hedefi sayılan bu davranışa her zaman uyulamamıştır. Ehl-i şer temsilcisi kadılar ile ehl-i örf temsilcisi sancak beyleri arasında çekişmeler, nüfuz mücadelesi sıkça görülmüştür.¹¹³ Bu noktada Osmanlı kadısının beraberinde idareci görevine haiz olduğunu ve idarenin genel kontrolünü yapmakla vazifelendirildiğini belirtmek gerekecektir. Osmanlı'da, şayet yetkili merci, ehl-i örf veya ümera denilen yönetici sınıfa yargı yetkisi vermişse, bu kişiler, karar verirken, bir hukukçu sıfatıyla hareket etmek zorundadır. İslam hukuku gibi, Osmanlı uygulamasında da kadıya kimse müdahale edemez.¹¹⁴ Ehl-i örf adı verilen yöneticiler, kadının haberi olmaksızın kimseyi hapse gönderemezlerdi. Kadılar, kendi kaza dairelerinde askeri-idari makamlardan, subaşı, sancakbeyi, beylerbeylerinden bağımsızdılar. Bunlar mahkemelerin kararlarını sadece uygulamakla görevlidirler. Askeri bir makamın müdahalesi olursa, kadı, bu durumu merkeze şikâyet edebilirdi. Osmanlı yönetiminde kadı ile vilayet yöneticileri arasında, hassas bir denge kurulmuştur. Kadının, vilayetle ilişkisinde, günümüzdeki bir hâkimden daha fazla yetkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kadı, çok iyi bir eğitim görmüştür.¹¹⁵

Vali ile kadı arasında ast üst ilişkisi yoktur. Sancak kadısı öldüğünde, beylerbeyi, İstanbul'dan tayin edilip gelene kadar o vilayet ulemasından uygun birini vekâleten kadı olarak atardı. Esasen mülki amirler ile kadılar arasındaki ilişki yardımlaşma ve danışma esasına dayanır. Aralarında hiyerarşi yani ast-üst ilişkisi olmadığı çok açıktır.¹¹⁶ Osmanlı idari teşkilatlanmasında yetki, görev ve kontrol bakımından ehl-i örf ve ilmiye sınıfı arasında ince bir denge kurulması merkeziyetçi eğilimli taşra idaresinin en belirgin özelliğini yansıtmaktadır. “Kadının, ehl-i örften veya taşra idaresinde yetkili olan beylerbeyi ve sancakbeyi gibi kişilerden emir almamıştır”¹¹⁷. Merkezden gelen emirler çok kere hem beylerbeyine hem de kadıya veya beylerbeyine ve kadılara hitap etmektedir. Kadı, idari ve mali işlere de hükmettiğinden bir açıdan kuvvetler ayrılığından söz edilemez; aksine, yürütmenin yargı kuvvetinin denetiminde olduğu söylenebilir.¹¹⁸

Kadının yargı gücü ve bağımsızlığı, Osmanlı hukuk sisteminin ana prensiplerinden biri olup, kadının hükmü, padişah, diğer sivil ve askeri otoritelerin baskısından uzaktır; özellikle sivil davalarda padişah kadının kararlarına saygılı idi. Şer'i hükümlerde karar verme yetkisi, yöneticiye değil, kadıya aittir. Yönetici, hiçbir zaman kadının işine müdahale edemez¹¹⁹, ayrı bir kadı tayin de edemezdi.¹²⁰

¹¹¹ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 397.

¹¹² Artık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi” s. 53.

¹¹³ Dursun, Yönetim- Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din, s. 264.

¹¹⁴ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 397.

¹¹⁵ Anbarlı, “Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)”, s. 142.

¹¹⁶ Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, s. 123-124.

¹¹⁷ Dursun, Yönetim- Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din, s. 266.

¹¹⁸ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 399.

¹¹⁹ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 147.

¹²⁰ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 399.

Hatta şeyhülislam Ebusuud Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın emrini yerine getirmemiş ve padişahın emri ile yasadışı olan şey yasaya uygun hale gelmez; haram, emirle helal olmaz demiştir. Uygulamada tüm İslam devletleri için idari teşkilatlanmadan bağımsız olarak yargı örgütü hep var olmuştur.¹²¹ Sultanlar, mahkemelerin, haklarını kötüye kullanması durumunda, hukuki ve cezai yaptırımlar uygulamışlardır.¹²²

Bir hukuk insanı ve hâkim sıfatıyla kadı, ilelebet bağımsız ve hükümdarın mutlak yetkiyle donatıldığı vekilidir. İtiraz ve temyiz makamlarının varlığı, kadının bağımsızlığını kesinlikle ihlal etmez¹²³. Uygulamada Osmanlı kadısının bağımsız hareket etmesini engelleyen, günümüzde de var olan, haksız yere karar almak isteyen kişilerdir. Bunlar, mahalli halkın önde gelenleri olabildiği gibi, diğer insanlar da olabilir.¹²³

Bir müctehit hukukçu olması lazım gelen ve bu vasıfla başkadı konumunda olan halifenin yargılama yapmasıyla teoride ve uygulamada karşılıksada¹²⁴ söz konusu durum İslam hukukunda yargının ve yönetimin bir arada yönetilmesi sonucunu doğurmamıştır.¹²⁵ Bu durumun ilerleyen zamanlarda aynı şekilde devam ettiği gözlenmiştir. Direkt olarak halife ya da başkadı tarafından göreve getirilen o bölgedeki yönetici unsurlardan bağımsız şekilde yargılama görevini ifa eden ve yine doğrudan merkeze sorumlu olan kadılardan oluşan adli yapı İslam devletlerinde hep var olmuştur. Bu minvalde gelişen uygulamalar Osmanlı Devleti'nde de söz konusudur.¹²⁶ Veziriazamın başkanlığında toplanan Divan-ı Hümayun'un Çarşamba ve Cuma divanlarında hukuki uyuşmazlıklara bakması bu uygulamaya aykırı görünse de normal mahkemeden farklı olarak "çok sayıda görevi bulunan bu divanlarda hukuk davalarına muhtemelen veziriazam yerine yetkili kadılar bakmaktaydı. Söz konusu divanların ilk ikisinde kazasker Çarşamba divanında ise İstanbul kadıları daima hazır şekilde bulunmaktaydı".¹²⁷

Yargı ve yürütme erkinin birbirinden bağımsız olmasının doğal sonucu gereği kadı merkezle yazışmak istediğinde o bölgede bulunan en yüksek ehl-i örf vasıtasıyla değil doğrudan yazışmaktadır. Bu şekilde gelişen uygulama yargı bağımsızlığı ilkesiyle birebir örtüşmektedir.¹²⁸ Kadıların bağımsızlıklarını simgelemesi bakımından, devlet memurlarıyla alakalı bazı davalarda hazır bulunmaları ancak yargılmaya herhangi bir müdahalede bulunmamaları örnek gösterilebilir.¹²⁹

Sonuç olarak Osmanlı'da uzun dönem boyunca yürütme ve yargı arasında mücadele süregelmış ve kadılar yürütme görevindeki idarecilerden bağımsız şekilde görevlerini yerine getirmiştir. Yöneticilerin doğrudan kadılara müdahalesi söz konusu değildir. Kadılar kendi

¹²¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı, s. 97.

¹²² Şikâyet edilen kadılar takibata alınır suiistimali kanıtlananlar ise cezalandırılırdı. Sadece cezalandırılmakla kalmaz idam edildikleri de görülürdü.

¹²³ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 401.

¹²⁴ İslam devlet geleneğinin ilk zamanlarında bazı yöneticilerin aynı anda kadılık görevini de ifa ettiği böylece yargı ile yürütmenin tek bir şahısta birleştiği görülmüştür. Fakat bu istisnai durumlar bir kenara bırakıldığında İslam hukuk tarihinde yargı işleri idari işlerden ve kişilerden ayrı bağımsız şekilde görülmüştür.

¹²⁵ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 84.

¹²⁶ İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, s. 49.

¹²⁷ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 84.

¹²⁸ Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Teşkilatı, s. 124.

¹²⁹ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 85.

bölgelerinde bir tür denetimci olmuşlardır. Daha öncede belirtildiği gibi kadılar yürütme gücü erkini hukuki açıdan denetleme ve yargı yetkisine sahiptir. Bu bağlamda kadılara beylerbeyi ve sancakbeylerini denetleme yetkisi verilmiştir.¹³⁰ Ayrıca bölgelerinde yaşanan sorunları ve suistimalleri beylerbeyine bildirmekle de görevlilerdi. Eğer buradan herhangi bir sonuç alınmazsa, durumu doğrudan padişaha arz edebilirlerdi. Kadıların denetim yetkisi olduğu onların herhangi bir otoriteye bağlı olmadıkları anlamı taşımamaktadır. Aksine kadılarda bizzat merkezi otoritenin kontrolünde görevlerini ifa etmekteydiler. Görevini layıkıyla yerine getiremeyen kadıyla ilgili herhangi bir suç duyurusu veya şikâyet söz konusu “olursa merkezi hükümet tarafından kadıyı denetlemek amacıyla müfettiş gönderilmiştir. Kadının suçu tespit edilirse merkezden görevlendirilen çavuşların kadıyı tutukladığı ve İstanbul'a götürdüğü görülmüştür”.¹³¹

G. KADININ MAAŞI

Kadılar en büyük gelirini padişah fermanıyla belirlenen harçlar ve hizmet sonrası aldıkları harçlardan karşılamaktaydı. Yerine getirecekleri her hukuksal işlem sonrası kazanacakları para ayrı ayrı belirtilmişti. Bu gelirlerine ilave istisnai olarak gündelik bazen ise tımar verildiği de görülmekteydi. Atanma sırası bekleyen kadılar için küçük bir arpalık verilmiş ve emekli kadılarda geçimlerini bu yolla sağlamıştır.¹³²

Osmanlı'da düzenli maaş sistemine kapıkulu ocakları dışında pek rastlanmamaktaydı. Kadılar yargı görevi ve kanunnamelerde açıkça belirtilen her türlü hukuki işlem sonrasında aldıkları harçlar ile geçim sağlamışlardır.¹³³

Osmanlı Devleti'nde, kadılar Sultan Abdülaziz dönemine kadar maaş alamamıştır. Kadıların belirli maaşları olmayıp,¹³⁴ mahkeme harçlarıyla geçinmişlerdir. Yıldırım Bayezid¹³⁵, gördüğü işten dolayı ücret emretmiş; verilen bu ücret ise zaman içerisinde değişmiştir. Abdülaziz devrinde kadılara maaş bağlanmış olup, kadılara ödenen maaş miktarları ruznamçe defterlerinde yer almıştır. Osmanlı'da 1328 yılındaki bir maaş bordrosunda, kadı efendi 35 Osmanlı altını, baş kâtip 10, kâtip 8, hademe 2 Osmanlı altını almıştır.¹³⁶ Daha öncede değindiğimiz üzere İstanbul'da atama sırası bekleyen yargıçlara küçükçe bir arpalık tahsis edilmiş ve emekliliğe ayrılanlar da bu yolla geçimlerini sağlamıştır. II. Mehmet zamanında kadılar, aldıkları harç yüzdelere ek olarak günlük, 10 ile 500 akçe arası tahsisat almıştır. Kadıların halktan fazla harç alması, adalet namelerle düzenlenmeye çalışılmıştır. 1908 sonrasında naiplere doğrudan maaş bağlanmıştır.¹³⁷

¹³⁰ Kadılar şikâyetçi olunan kimse bölgenin güçlü bir kamu görevlisi ise davanın selameti bakımından belli ceza davalarına bakmaktan kaçınarak bu tür davaları Divan-ı Hümayuna havale etmeyi tercih etmişlerdir.

¹³¹ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 147.

¹³² Üçok-Mumcu-Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 202.

¹³³ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Sistemi, s. 148.

¹³⁴ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, s. 84-86.

¹³⁵ Yıldırım Beyazıt, şiddet ve gazabından en çok korkulan padişahlardan biriydi. Öfkeli ve kibirli olması nedeniyle de Yıldırım unvanı verilmişti. Yıldırım, adalet ve yardım etme konusunda da çok ünlüydü. Hz. Ömer'in adaleti Osmanlı halkı ve yöneticileri arasında da ünlüydü.

¹³⁶ Bayındır, İslam Muhakeme Hukuku, s. 88.

¹³⁷ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 404.

H. İSTANBUL (BAŞKENT) KADISI

Büyük şehirlerde bulunan mevali kadılıkları arasında İstanbul kadısı ayrı ve özel bir yere sahiptir.¹³⁸ İstanbul kadısının, şehirdeki, üretim, ticaret, sanat, temel gıda maddeleri, güvenlik, adalet, imar işlerinden dolayı Rumeli kazaskerine ve sadrazama karşı sorumluluğu bulunmaktaydı. İstanbul dört ayrı kadılığa bölünerek idare edilmiştir. İstanbul kadısının bazı özel durumlarda Divan-ı Hümayun'a katılma hakkı bulunmaktadır.¹³⁹ Padişah sefere çıktığında kazasker ile birlikte gider, Divan-ı Hümayun'a bazen kazasker yerine İstanbul kadısı katılırdı. 1854 yılına kadar İstanbul Belediye Başkanlığı'nı da İstanbul kadısı yürütürdü.¹⁴⁰ İstanbul kadısı 1836 yılından itibaren davalara Bab-ı Meşihat'taki odasında bakmış, 1908 sonrasında ise bugünkü gibi il kadılığı olmuştur. İstanbul kadısının yardımcısı olan naipler mahkeme başkanlığı yapardı.¹⁴¹ Bab Mahkemesi İstanbul sınırlarında yer alan 27 mahkemenin içinde en önemlilerinden biriydi.¹⁴²

İ. KADILARIN YARDIMCILARI

Kadıların hukuki ve idari görevlerini yerine getirmesine yardımcı olan birçok görevli bulunmaktaydı. Bu makalede sadece kadılara yargılamada yardım eden görevliler ve onların vazife alanı üzerinde kısaca durulacaktır. Sancakbeyi, subaşı, beylerbeyi gibi suçluların tutuklanmasında ve infaz edilmesinde yardımcı olan görevlilerden bahsedilmeyecektir.¹⁴³

1. Naipler

Naipler, kadıların yargı görevini yerine getirirken yardım aldıkları kaynakların başında gelmektedir.¹⁴⁴ Naip "birinin yerine geçen, vekil" anlamına gelmektedir. Naiplik devlet idaresindeki bir görevlinin yerine geçici süre ile bakan kişiyi tanımlamaktadır. Ayrıca bu kişiler hükümdar vekili olmaları sebebiyle naib-i saltanat ismi de verilmiştir. Taşradaki idari görevlilerin yanı sıra müderris, kadı, müftü vb. kamu görevlileri yerine de görev başına geçmişlerdir.¹⁴⁵ Belirli bir işi yerine getirmek için görevlendirilenler genellikle keşif veya keşif benzeri işlerle alakadar olurlardı. Belli bir süre için göreve gelenler ise kadının yokluğunda vekâleten yerine geçirdi. Söz konusu vekaleten süresi kısa olabildiği gibi uzun bir zamana da yayılabiliyordu.¹⁴⁶ Uzak bölgeye kadı olarak atanan kişinin kaza mahaline gitmeyip İstanbul'a kalarak yerine bir naip göndermesi uzun süreli vekaletle verilecek en güzel örneklerinden sayılabilir. Yüksek rütbeli kadılarda görev merkezi ehemmiyeti ve naiplerin tahsil durumu göz önüne alındığında uygulamanın son derece zararlı sonuçlara neden olduğu anlaşılabilir.¹⁴⁷ Vekaleten göreve gelen naipler, anlaştığı miktardaki harcı asıl kadıya verirdi. Bu uygulama bazı zamanlarda uygun vasıflara ve eğitime sahip olmayan kadıların göreve gelmesine ve asıl kadıya da

¹³⁸ Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 231.

¹³⁹ Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", s. 61.

¹⁴⁰ Fendoğlu, Türk Hukuk Sistemi, s. 405.

¹⁴¹ Kaya, "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", s. 101-102.

¹⁴² Fendoğlu, Türk Hukuk Sistemi, s. 405.

¹⁴³ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", Türk Tarih Kurumu Vakfı Belleten Dergisi, 2001, C. 65, S. 244, s. 967.

¹⁴⁴ Üçok-Mumcu-Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 202.

¹⁴⁵ Betül Kayar, Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, 2020, S. 1, s. 191.

¹⁴⁶ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 89.

¹⁴⁷ Üçok-Mumcu-Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 202.

belli bir pay vermelerinden dolayı çeşitli suiistimallerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle kadılık kurumunda verimlilik azalmış ve kurum içinde yozlaşma görülmeye başlanmıştır.¹⁴⁸

Büyük birimlerde birden fazla kadı naibi olabilmektedir. Her naibin kendi bölgesi içindeki kadının denetimi altında olduğu bilinmektedir. Kadıların ise naip tarafından verilen hükmü denetleyip onayladığı görülmüştür.¹⁴⁹ Keşif, ilk soruşturma ve şahitler ile ilgili güvenlik soruşturması gibi yargılamaya yardım edecek pek çok konuda naipler görev alırlardı. Şer'iye dosyalarında naiplerle ilgili son karar vermeye yetkili olmayan sorgu hâkimliği görevini ifa ettiklerine de rastlanmaktadır.¹⁵⁰

2. Şuhud'ül-hal

Kadıların naipler dışındaki bir diğer yardımcısı ise mahkemelere bir nevi müşahit sıfatıyla katılan şuhud'ül-haldir. İslam devletlerinde var olan ve içlerinde ileri gelen hukukçuların da bulunduğu bu şahitler, mahkemede görülen davaların şahidi değil yargılamanın gözlemcisidir.¹⁵¹ Buldukları kaza bölgesinin ileri gelenleri içinden seçilirler. Sayıları bazen beş veya daha fazla kişiyi bulan şahitler mahkemenin işleyişine herhangi bir müdahalede bulunmayıp, kadıların adil davranabilmesinde dolaylı olarak etkili olan kişilerdir.¹⁵² Osmanlı'nın klasik döneminde bu şahitlerin sayısının bazen otuza kadar ulaştığı da görülmüştür. Aralarında müftüler, âlimler, müderrisler hatta emekli kadılarında bulunduğu bilinmektedir. Birçok meslek grubundan ve farklı sınıflardan kişiyi içinde bulunduran müşahidler topluluğu olarak tarihe geçmiştir.¹⁵³ Şuhud'ül halin mahkemeye doğrudan etkide bulunmaması, kararların kadı tarafından tek başına verilmesi İslam hukukun içti-hatta ferdilik anlayışıyla yakından ilgilidir. Bu özelliğiyle Şuhud'ül-hal bazı Batı hukuk makamlarında var olan hâkimin karar vermesini doğrudan etkileyen jürilerden farklıdır.¹⁵⁴

Diğer taraftan kadıların bölgenin ileri gelenleri arasından seçilen bu kişilerin birtakım alanlarda müşavirliğinden yararlanmaları da söz konusudur. “Şer'ie sicil defterlerindeki kararların altında bu şahitlerin isimleri de yer almaktadır”. Şuhud'ül-hal sıfatıyla yer yer eski kadıların ve bazı davalarda kazaskerlerin görev alması bu şahitlere verilen önemi göstermektedir. Şuhud'ül hal içinde bulunan kimseler davanın taraflarına göre değişebilmektedir.¹⁵⁵ Eğer dava tarafı yeniçeri ise Şuhud'ül-hal arasında birkaç yeniçerinin, dava tarafı ulema ise bu kesimden bir veya iki kişinin gözlemci olarak bulunduğu rastlanmaktadır. Sistemli bir temyiz yolunun olmadığı fakat istisnai olarak Divan-ı Hümayun'un bu görevi üstlendiği mahkemede, daima hazır bulunan Şuhud'ül-hal'in önemli bir denetim mekanizmasına sahip

¹⁴⁸ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 89.

¹⁴⁹ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 148.

¹⁵⁰ Ortaylı, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, s. 30.

¹⁵¹ O zamanlar bu tür şahitlikler bir bakıma hâkim stajyerliği işlevi görmüş ve şahit olabilmek için bir kadıda aranan şartlar ne ise şahitlikte de onlar aranmıştır.

¹⁵² Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 149.

¹⁵³ Ahmet Kılınç- Betül Kayar, Osmanlı Yargılama Hukukunda “Şuhud'ül Hal'in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliği”, Adalet Dergisi, 2019, S. 62-63, s. 36.

¹⁵⁴ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 149.

¹⁵⁵ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 90.

olduğu¹⁵⁶ ve yargılama sürecinde tarafsızlığa dikkat edilmesinde büyük rol oynadığı açıkça görülmektedir.¹⁵⁷ Sonuç olarak hükmü sadece kadılar verebilmektedir.¹⁵⁸ Temyiz yolunun sistematik şekilde oluşmadığı bu ülkede Şuhud'ül-hal'in iyi bir denetim fonksiyonu olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Dava süresince kadılara yapılabilecek muhtemel baskıyı ve müdahaleyi önlemede, kadınların tarafsız kararlar alabilmesinde önemli etkisi olmuştur.¹⁵⁹

3. Kassamlar

Ölen kişilerin geride bıraktıkları mirası İslam Hukuku kapsamında mirasçılara dağıtmak kadının en önemli görevleri arasında yer almaktadır.¹⁶⁰ Osmanlı'da bu görevi kadınların adına ve onların yardımcısı olarak kassamlar yerine getirmiştir. Kamu görevlilerinin miras paylaşımı kazasker kassamlarınca yapılmış, kazaskerin üzerine düşen harç onun adına tahsil edilmiştir.¹⁶¹

Kadılar ve kazaskerleri bu miras paylaşımında belli oranda pay almakta ve bu pay onların geliri açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle bazı durumlarda kadılar ve kazaskerler arasında miras taksiminin kimin yetkisi dâhilinde yapılacağına yönelik anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.¹⁶² Bu minvalde bazı kadınların zaman zaman kaza bölgesinde dolaşmaya çıktığı, yeni ölmüş kişilerin terekelerini mirasçılarının bu yönde talebi olmamasına rağmen taksim etmek istediği ve harç almaya çalıştığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu uygun-suz davranış kadı görevlerinin bir bölgede belirli sürelerle sınırlı tutulmasının doğal bir sonucudur.¹⁶³

4. Kâtipler

Kâtiplik, yargılama esnasında kadıya büyük yardım sağlayacak makamlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁴ Kadı kararlarının usule uygun şekilde deftere geçirilmesinde hukuk metni yazmak için yetiştirilmiş bu kimselerin katkısı çok büyüktür. Aynı türden davaların aynı şekilde kaleme alınması ve yargılamada eksikliğin bulunmamasında görev üstlenmişlerdir.¹⁶⁵ Kâtipler, kadı tarafından düzgün yazı yazan, güvenilir ve marifetli kişiler içinden seçilirdi. Kadının seçmiş olduğu kâtip bir yazı ile başkâtibe iletilirdi.¹⁶⁶

¹⁵⁶ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 149.

¹⁵⁷ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 90.

¹⁵⁸ İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, s. 75.

¹⁵⁹ Cin- Akyılmaz, s. 149; Fendoğlu, s. 409.

¹⁶⁰ İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, s. 75-77.

¹⁶¹ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 91.

¹⁶² Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı, s. 121.

¹⁶³ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 91.

¹⁶⁴ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 150.

¹⁶⁵ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 91.

¹⁶⁶ Arık, Osmanlılarda Kadılık Müessesesi, s. 23.

5. Diğer Görevliler

Yukarıda bahsi geçen kişiler dışında¹⁶⁷, mübaşirler, muhızrlar, tezkiye memurları, kapıcılar, hademeler de kadıya yargı görevi boyunca yardım etmişlerdir.¹⁶⁸ Mübaşir; kadı emrini tebliğ eden kişiye verilen isimdir.¹⁶⁹ Şer'iyye sicillerinde bazı mübaşirlerin sorgu hâkimliği yaptığına yönelik bilgiler de bulunmaktadır. Muhızrlar, kişileri hâkim huzuruna götürmekle yükümlüydü olan memurlardı.¹⁷⁰ Tezkiye memurları şahitlerle ilgili güvenlik soruşturması yapar, hademeler duruşma esnasında güvenlik sağlar ve uygunsuz davranışları önlerdi. Kapıcılar ise mahkeme kapısı önünde bekleyerek mahkemeye başvuru yapmak isteyen kişileri sıraya koyardı.¹⁷¹

J. KADININ GÖREVDEN AZLI

Osmanlı'da, kadının atanması için gereken koşullardan biri kaybolduğunda, yargıcın yolsuzluğunun veya bilgisizliğinin anlaşılması durumunda görevine son verilmiştir. İlmiye mensuplarının ve kadıların atanma, göreve son verme ve nakil işlemlerini "Anadolu ve Rumeli Kadı Askerlikleri Dairesi" yapmıştır. Bu dairelerde ruzname adı verilen deftere kaydedilerek, yükseltme ve özlük işleri bu büroda yürütülmüştür. Şayet bir kadının tayini bu deftere kaydedilmemişse, elindeki berat hükümsüzdü ve iptali gerekirdi.¹⁷² Kadı herhangi bir suçu olmadıkça azlolunmaz, ancak daha yüksek bir kazaya görevlendirilmek üzere bulunduğu kazadan alınabilirdi. Kadı, padişah tarafından yardımcı kadıyı atama ve görevine son vermeye yetkili ise bu yetkisini kullanabilirdi. Şayet sadece yardımcı kadının atanması konusunda yetkili ise, görevine son veremezdi.¹⁷³

SONUÇ

Şer'iyye Mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden Tanzimat'a kadar geçen süre zarfında hukuki uyumsuzlukların çözüldüğü temel kurumdur. Diğer Müslüman ülkeler gibi Osmanlı'da İslam hukukunun teorik yapısını benimsemiştir. Bu teoride toplu hakimlerin olduğu bilinmekle birlikte uygulamada mahkemelerin yapısının tek hâkimden oluştuğu dikkat çekmiştir. Söz konusu mahkemelerde kadı adı verilen görevliler davaları dinleyerek hükme bağlamışlardır. Kadılar diğer tüm İslam ülkelerindeki gibi Osmanlı'da da hukuki teşkilatın temel kişisi olarak tarihe geçmiştir. İslam hukuk sistemini benimseyen Osmanlı'da da devletin en mühim yargı organı kadılar olarak görülmüştür. Kadı, bireyler arasında zuhur eden sorunları ve davaları yasal hükme bağlayan bu mühim sebepten dolayı da hükümdar tarafında atanması yapılan kişidir. Devlet teşkilatlanmasında başka hiçbir kamu görevlisinde aranmayan

¹⁶⁷ Huzura götüren manasına gelen muhızr, davacıyı ve davalıları mahkemeye getiren memurdur. Küçük yerleşim birimlerinde mübaşirlik, kâtiplik ve emniyet görevlisi gibi meslekleri de muhızrların yerine getirdiği görülmüştür. Muhızr sayısı çok olan mahkemelerde muhızr başı bulunur ve muhızr başı tarafından muhızrlar tayin edilirdi.

¹⁶⁸ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 150.

¹⁶⁹ Nevin Ünal Özkorkut, Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış, s. 229.

¹⁷⁰ Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri, s. 19.

¹⁷¹ Cin-Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, s. 150.

¹⁷² Ortaylı, "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", s. 121.

¹⁷³ Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, s. 413.

eğitim şartı kadınlarda ve ilmiye sınıfından istenmiş ve kadılık kendi başına meslek grubu olarak görülmüştür.

İslam devlet geleneğinin bir gereği olarak Osmanlı'da da yargı örgütünün temel kişisi kadı görülmüş ve Osmanlılar devlet kurduktan hemen sonra yargı örgütünü klasik model ekseninde geliştirmeye başlamıştır. Herhangi bir kasaba veya kent fethedildikten sonra hemen kadı ataması yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yargı teşkilatının en ufak birimi olarak kazalar görülmüştür. Kazalar, kadının görevini ifa ettiği, yetkilerinin yürürlükte olduğu yer ve yönetim teşkilatının da temel birimi sayılır. Osmanlı mahkeme kararlarına bakıldığında, Osmanlı kadısının hem hukuk hem de ceza davalarına baktığı görülmektedir. Kadıların en mühim görevleri başında şüphesiz ki bir hâkim vasfıyla yürüttükleri yargılama görevi gelmiştir. Bu görevi atamasının verildiği bölge sınırları içinde ve görevli olduğu süre zarfında yürütmek mecburiyetindedir. Kadıların görev sınırı ve süresi dışında aldığı kararlar geçersiz sayılmıştır. Kadılar kendilerine verilen görevi bölge sınırları içinde ve vazife süresince yerine getirmekle yükümlüdür. Kadılar görev süresi boyunca yalnızca yargı işiyle uğraşmamışlardır. Aksine özellikle küçük yerleşim yerlerinde yürütme ile alakalı birçok görevi yerine getirmişlerdir. Bu görevleri kendilerine idareci misyonu da kazandırmıştır. Osmanlı'da yürütme ve yargı işleri kadının kendi bünyesinde bütünleştiği görülmüştür. Fakat buradaki fark hukuk tarihinde sıkça rastlandığı gibi yürütme fonksiyonunu üstlenen kişide bütünleşmiş olmayıp yargı fonksiyonunda bütünleşmesi yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Tanzimat döneminden sonra kadıların idari görevlerine son verilerek bu görev vali, kaymakam ve sair idarecilere devredilmiştir. Kadılarda görev gereği iyi karar verebilen, anlayışlı, güvenilir, dürüst, şahsiyet sahibi, iradesi sağlam, hukuki meselelere vakıf ve şer'i esaslara göre yerinde karar alabilecek yeterliliğe sahip olması şartı aranmıştır.

Kadı özlük işleri bakımından kazaskere bağlıdır mahalli yöneticiye herhangi bir bağımlılığı bulunmamaktadır. Bu bağımlılık ilişkisi Osmanlı idari teşkilatının tipik özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı yönetiminin askeri güç açısından fazla nüfuza sahip yöneticilere karşı daha duyarlı aynı zamanda kuşkucu olduğu bilinmektedir. Bu sebepten dolayı yöneticilere intikal edilen her emrin kadılara da duyurulduğu bilinmektedir.

Kadının yargı gücü ve bağımsızlığı, Osmanlı hukuk sisteminin ana prensiplerinden biri olup, kadının hükmü, padişah, diğer sivil ve askeri otoritelerin baskısından uzaktır; özellikle sivil davalarda padişah kadının kararlarına saygılı idi. Şer'i hükümlerde karar verme yetkisi, yöneticiye değil, kadıya aittir. Yönetici, hiçbir zaman kadının işine müdahale edemez, ayrı bir kadı tayin de edemezdi.

Osmanlı topraklarında uzun dönem boyunca yürütme ve yargı organları arasında mücadele söz konusu olmuştur. Fakat her kadı kendi bölgesindeki idarecilerden bağımsız şekilde yargı görevini ifa etmiştir. Yöneticilerin hiçbir zaman kadılara doğrudan müdahale edebilme hakkı olmamıştır. Bir hayli fazla yetki ile donatılan kadılara içinde bulunduğu eyalet ve sancakta denetim yetkisi de verilmiştir. Yürütme kolunun temsilcilerini hukuki açıdan denetleme ve gerekli görüldüğü zamanlarda yargılama yetkisine de sahiptir. Kadılar kendi hudutlarında herhangi bir suistimale karşılaşırsa bunu beylerbeyine bildirmekle de görevliydi. Buradan sonuç alamadığında doğrudan padişaha arz etme yetkisine de sahiptir. Osmanlı'da yürütme ve yargı kolları arasındaki

mücadele uzun süre boyunca devam etmiştir. Ancak kadılar görevlerini idarecilerden bağımsız şekilde yerine getirmiş ve yöneticilerin kadılara müdahalesi söz konusu olmamıştır. Kadılara kendi bölgelerinde bir çeşit denetim yetkisi verildiği de görülmüştür. Kadılar, yürütme erkinin temsilcilerini hukuki açıdan denetleme ve yargılayabilme yetkisine de sahipti. Kadıların denetim yetkisine sahip olması onların tamamen başıboş şekilde hareket ettikleri anlamına gelmemektedir. Kendileri merkezi otoritenin kontrolü altında bulunmaktaydı. Eğer görevini kötüye kullanır ve hakkında şikayetler ortaya çıkarsa merkezi hükümet tarafından kadıyı denetlemek için müfettiş gönderilirdi. Osmanlı'da, kadının atanması için gereken koşullardan biri kaybolduğunda veya yargıcın yolsuzluğunun veya bilgisizliğinin anlaşılması durumunda görevine son verilmiştir.

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra Osmanlı yargısında büyük değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte yeni mahkemeler ve kurumlar yargı örgütüne dahil edilmiştir. Tanzimat dönemi hukuk reformlarının kodifikasyonun hızlanması ve hukuk dallarıyla ilgili çeşitli kanunların hazırlanması, Müslüman ve gayrimüslim eşitliği gibi etkenlerin ışığında Osmanlı yargısı yeniden şekil kazanmıştır. Nizamiye mahkemeleri, ticaret, karma ticaret, meclis-i tahkikat gibi yeni mahkemeler oluşturulurken, diğer yandan "Meclis-i Ahkam-ı Adliye, Meclis-i Tetkikat-i Şer'iyye, Şura-yı Devlet" gibi üst yargı organları kurulmuştur. Osmanlı'da olmayan avukatlık, noterlik, savcılık gibi müesseseler Batılı ülkelerden esinlenerek oluşturulmuştur.

Tanzimat döneminde kadılık mesleğinde revizyona gidilmiştir. Farklı zamanlarda sunulan nizamnamelerle kadıların rütbesi ve derecesi belirlenmiş bu alanda yeterli kimselerin sınavla tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Belirli sürelerle göreve getirilen kadıların geçerli sebep olmaksızın azledilmemesi, düzenli maaşa bağlanması öngörülmüştür. Kadıların görev yerlerine yalnızca zorunlu hallerde ve ehil kişilerden naip gönderebilmesi gibi düzenlemeler getirilmiştir. Bu bağlamda kadılık müessesinin Osmanlı Devleti için büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Yüzyıllar boyunca üç kıtaya hükmetmiş Osmanlı Devleti adaleti tahsis etmeyi düstur edinerek adli ve idari tüm kurumlarını da bu çerçevede geliştirmiştir. Kadılık, Osmanlı'nın güçlü olduğu ve toplumsal yozlaşmanın görülmediği dönemde en saygın kurumlardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu kurumda şeri ve örfi hukuku temsil eden kadıların hem idari hem de adli görevlerini düzgün şekilde yerine getirmesi devletin bekası açısından büyük önem taşımıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülazim İbrahim, Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Tebaasının Hukuki Durumu, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2022, C.5 S. 1, ss. 63-91.
- Anbarlı Şeniz “Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, 2006.
- Aydın M. Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, 6. Baskı, Hars Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Bayındır Abdülaziz, **İslam Muhakeme Hukuku**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, 1986.
- Bozatay Şeniz Anbarlı, Demir Konur Alp “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme” **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2014, C. 6 S. 10, ss. 71-89.
- Cin Halil, Akgündüz Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1989.
- Cin Halil, Akgündüz Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Cin Halil, Akyılmaz Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yayınları, Konya, 2008.
- Çadircı Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri**, (Der: Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Doğan Orhan (2019), “Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemelerinde Görev Yapan Yardımcı Adliye Çalışanları”, **Adalet Dergisi**, 2019, C. 1-2, S. 62-63, ss. 531-555.
- Durhan İbrahim, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2008, C. 12, S. 3-4, ss. 55-111.
- Dursun Davut, **Yönetim- Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devleti’nde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1989.
- Ekinci Ekrem Buğra “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2001, S. 1, ss. 59-72.
- Ekinci Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, **Türk Tarih Kurumu Vakfı Belleten Dergisi**, 2001, C. 65, S. 244, ss. 959-1006.
- Ekinci Ekrem Buğra, **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, **Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 1997, C. 8, S. 8, ss. 2-71.
- Fendoğlu Hasan Tahsin, **Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı**, Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı Özel Sayı, C. 6, Ankara, 1999.
- Fendoğlu Hasan Tahsin, **Türk Hukuk Tarihi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Feyizoğlu Hamiyet Sezer, Kılıç Selda, “Tanzimat Arifesinde Kadılık- Naiplik Kurumu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2005, C. 24, S. 38, ss. 31-53.
- Halaçoğlu Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- İnalcık Halil, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayınları, İstanbul, 2000.
- İpşirli Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi**, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu, İrcica Yayınevi, İstanbul, 1994, C. 1, ss. 139-283.
- Kaya Kemal, “Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2007, C. 26, S. 41, ss. 101-112.
- Kayar Betül, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, 2020, S. 1, ss. 189-234.

- Kılıç Ahmet, Kayar, Betül, Osmanlı Yargılama Hukukunda “Şuhudü'l Hal'in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği”, **Adalet Dergisi**, 2019, S. 62-63, ss. 33-48.
- Mumcu Ahmet, **Osmanlı Devleti'nde Rüşvet**, 2. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Ortaylı İlber, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 1975, C. 30, ss. 117-128.
- Ortaylı İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Kronik Kitap, Ankara, 2016.
- Ortaylı İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010.
- Özkorkut Nevin Ünal, “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2004, C. 53, S. 2, ss. 83-94.
- Özkorkut Nevin Ünal, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2007, C. 57, S. 2, ss. 225-242.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Basımevi 8.Seri, Ankara, 1965.
- Üçok Coşkun, Mumcu Ahmet, Bozkurt Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, 10. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2002.
- Yaşar Şahin Anıl, **Osmanlı'da Kadılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Yüksel Ahmet, “Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18. ve 20. Yüzyıllar)”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi**, 2014, C. 16, S. 1, ss. 19-49.